

УДК: 745/747

Оксана Галько

Керамічні предмети побуту українців галицького містечка міжвоєнного періоду в колекції Національного музею народної архітектури та побуту України

Досліджено історію походження та функціонування колекції кераміки фондів Національного музею народної архітектури та побуту України, яка була привезена з галицьких містечок або належала їх жителям і відноситься до міжвоєнного періоду. До колекції входить низка різнотипних предметів: кахель, мисок, глечиків, кавушів, підсвічників, бабчерів тощо, які належать авторству переважно косівських гончарів. Серед них – Олекса Бахматюк, династія Баранюків, династія Цвіликів. Детально розглянуто сюжети та орнаментику, якими розписувалися зазначені вироби, починаючи від рослинних мотивів «гілки», «дерева життя» та ін. до побутових сюжетів повсякденного життя. Також заторкнуте питання застосування керамічних виробів в інтер'єрі української міщанської оселі та їхнє місце у формуванні ландшафту матеріальної культури галицького міщанства.

Ключові слова: кераміка, галицьке містечко, українці, побут, фондова колекція

Oksana Halko

Ceramic household items of the Ukrainian Galician town of the interwar period in the collection of the National Museum of Folk Architecture and Rural Life of Ukraine

The detection, provenance, analysis and function of the collection of ceramics from the funds of the National Museum of Folk Architecture and Rural Life of Ukraine, which was brought from Galician towns or belonged to their residents and relates to the interwar period are described. The collection includes a number of items of different types: tiles, bowls, jugs, «kavushes», candlesticks, «babchers» etc., which were made by potters mostly from Kosiv. Among them are Olex Bakhmatyuk, Baranyuk dynasty, Tsvilyk dynasty. The scenes and ornaments, which were used for painting of the above products, from plant motifs like «twig», «tree of life» to household scenes of everyday life, are considered in details. Also application of the ceramic items in the interior of the Ukrainian middle-class homes and their place in the forming of the landscape of material culture of the Galician town dwellers are described.

Keywords: ceramics, Galician town, Ukrainians, living conditions, stock collection

Побут міщанина – це цілий світ великої кількості предметів, де кожен з них має власне місце і призначення, функції, обов'язки, екзистенцію, визначає мікроклімат, формує мікрокосм під назвою «дім, будинок, хата, житло», який, в свою чергу, конструює явище «родина, сім'я, рід». Кожен матеріальний пласт цієї системи є чітко класифікований і виконує свої

функції. Не виключенням є так зване хатнє начиння, посуд, засоби для зберігання продуктів тощо.

Звісно, на першому місці є посуд – предмет особливої гордості, естетичних уподобань та нагальних потреб господині, для якої кухня була основним локусом перебування.

Матеріали спогадів і польові описи розповідають про те, що міщанське кухонне начиння, яке в Галичині використовували для приготування їжі й напоїв та їх збереження, було різного матеріалу. Це залежало, в першу чергу, від фінансової спроможності родини. Як правило, це була порцеляна (тарілки, чашки, чайнички, а то й цілі сервізи), кераміка (тарілки, миски, горщики, дзбани, корчаги та ін.), метал (ринки, миски, ложки, виделки, ножі, чайники, горнятка, кухонні щипці, заслінки, відра та ін.), дерево (ємності для зберігання, ложки, відра (коновки), діжки, бодні та ін.) [1]. Крім цього, порцеляну і кераміку можна маркувати як декоративно-ужиткові, оскільки керамічні і порцелянові тарілки використовували для декору стін, просто як прикрасу оселі, кахлі – для оздоблення печей і п'єців [2, с. 6], а різноманітні дрібні вироби з глини і порцеляни – для естетичного наповнення полицок, підвіконників, столів тощо [3, с. 425]. Але коли вироби з кераміки належали народним майстрам, то порцеляна була витвором високих фабричних технологій. Якщо наявність дерев'яних та металевих предметів побуту у користуванні українських міщан можна розділити на господарські знаряддя і предмети вжитку, то керамічні, порцелянові і скляні речі, через крихкість матеріалу, були виключно для «хатнього» використання.

В 20–30-х роках ХХ ст. міщани надавали перевагу начинню з порцеляни і металу. Дерев'яні ложки практично вийшли з вжитку, але активно продовжували використовувати керамічні вироби [4], як дешевші і доступніші, подекуди – якісніші за фабричні.

Існує безліч праць, присвячених українській кераміці, які досліджують все, що завгодно в цьому виді ремесла – матеріал, типи і види, декор, символіку, але жодна з них не прив'язала предмети з глини до місця знаходження їхньої екзистенції – житла, не важливо. Хоча до вивчення кераміки в традиційній культурі зверталися набагато більше за міську, але, в основному, це були побіжні згадки, як підтвердження, що таке явище існує. До кераміки як предмета, що став невід'ємною

частиною культурного ландшафту світогляду міської родини, не торкався жоден науковець.

Між тим галицьке міське гончарство, як явище, мало глибоке історичне коріння, багато ремісничих гончарських центрів, цехових об'єднань, славнозвісних династій, які передавали свої навички і вміння по спадковості [5–8].

Як правило, гончарні центри виникали поблизу родовищ сировини, бо навіть в міжвоєнний період в маленьких містечках не було механізованого транспорту – машин, а проїзд колією коштував дорого і був практично недоступним. Всі перевезення здійснювалися возами (фірами) і вимагали часових затрат. Так і виходило, що міські центри, які торгували посудом – Самбір, Старий Самбір, привозили посуд з інших галицьких містечок – Глинська, Судової Вишні, Потелича і міняли його по селах на натуральні продукти [9, с. 127]. Глиняні вироби ж виготовляли в Старій Ропі (Стара Сіль) і Болахові, але, через низьку якість глини, тільки для зберігання рідин – куршілі з вухом (з ситом і без сита), полив'яні посудини круглої форми з довгою шийкою і вушком (Стара Сіль), великооб'ємні дзбани (Судова Вишня) для зберігання пива, горілки, олії, нафти [9, с. 127]. Наймані робітники носили їжу в двійнятах (дзвінєтах), виготовлених в Глинську. Крім того, в побуті вживали макітри і полив'яні горщики (лохані) для збереження молока.

Особливої уваги варті пампушниці, які також виготовляли в Старій Ропі. Вони були різного об'єму і форми: трикутної на шість одиниць, круглої на сім, прямокутної – на чотири, в середині – полив'яні, з низу – неполив'яні. Всі вони стояли на трьох високих ніжках і мали вушка для тримання, що прив'язувалося до способу їхнього використання – їх ставили в розпечене вугілля, в заглибини наливали олію і так смажили пампушки [9, с. 127].

Тут же виготовляли поширені за сюжетом глиняні іграшки різної форми – фігурки жінок з дітьми («ляльки»), вершники («їздці»), тварин, птахів та ін., а також свищики і таракальця. Але траплялися й рідкісні композиції – як то «дитина в колісці», «танок». Робили їх з червоної глини, застосовуючи різні прийоми декорування – розмальовували білими смугами або й повністю покривали білилами й глазурували поливами. Для розпису таракальців («хихичок») використовувалася техніка ритування з розписом давніми символами – «сонце», «спіраль»,

«місяць». Так само й посуд в місті Болехові розписували геометричним орнаментом, використовуючи при цьому білу глину [9, с. 128].

Крім вказаних містечок, гончарні центри були в Сокалі, Дрогобичі, Бережанах, Городку, Снятині, Яворові, Миколаєві, Галичі, Тисмениці [10, с. 128], а відтак представляли вагомий пласт міської культури, а їх продукція – міського побуту.

Але жодна локальна кераміка, яку виготовляли галицькі містечка, не могла конкурувати з виробами майстрів Косова і Коломиї – двох славнозвісних ремісничих центрів Гуцульщини. Джерела свідчать, що першими датованими виробами майстрів Косова, які, за потребою місцевого ринку, були виставлені на продаж, як не дивно, були свічники (1835 р.) і кахлі (1840 р.). На той час у розписі речей домінувала зелена, коричнева і рідше жовта фарба. Згодом, в середині XIX ст. гама кольорів доповнюється цегляно-червоною фарбою [11, с. 407].

Попит на кахлі був спричинений поширенням кахлевих печей в міщанському середовищі, будівництво яких було відоме ще в XVII ст. і особливо розквітло у другій половині XIX ст. Впродовж століття їхня форма перетерпіла зовнішні зміни – змінилися розміри, чіткість рельєфності, зображення, яке було в основному рослинним. Як не дивно, не зважаючи на те, що кахлі були дорогим товаром, вже в середині XIX ст. було розроблено відповідний набір для конструкції інтер'єру селянського житла – глиняна сільська піч викладалася ними по периметру припічка і запічка, навіть комин мав спеціальні кахляні комплекти з карнизами і фронтонами [11, с. 407].

Таким чином, отримавши популярність і визначну роль у формуванні міських жител, кахляне мистецтво постійно вдосконалювалося і видозмінювалося. Це стосувалося якості самої плитки і ускладнення її розпису. Поступово «старі» малюнки й нові сюжети переходять на посуд, від якого, внаслідок розвитку естетичних смаків галичан, очікують ошатності й затишку оселі.

В Косові з'являються цілі династії гончарів – Бахматюків, Баранюків, Волощуків. В загальному просторі рукотворної кераміки їхні вироби були відзначені завдяки високій якості, нетривіальним малюнкам, чіткості і виразності розписів, оригінальним декоративним вирішенням.

Найвидатнішим майстром косівської кераміки вважають Олексу Бахматюка, зачинателя славнозвісної ремісничої династії. Про нього

фактично не збереглося біографічних даних, його постать ставлять в ряд фольклорних. Його батька Петра в метричній книзі про народження сина записано як Бахматника, сам Олекса, підписуючи свої вироби на продаж, записувався як Бахмінський чи Бахмітський [12, с. 5]. Але на гуцульський манір сусіди називали його Бахматюком.

Петро Бахматюк не був місцевим жителем Косова – документи засвідчують про його прибуття сюди із центральних земель України в 1810 р. Тут він одружився з місцевою мешканкою, за якою отримав город у 180 сажнів завбільшки. Трохи згодом, у 1828 р., він докупив ґрунт в Старому Косові [12, с. 5]. Ці факти свідчать про те, якої ваги надавав ремісничий прошарок наявності землі, без якої його представники були неспроможні прогодувати себе й родину, що ремісничий стан у містечку працював на ґрунті, надаючи їй перевагу навіть над ремеслом. З цього приводу ще один відомий зачинатель гончарної династії села Пістинь П. Кошак, якого односельці вважали за заможного майстра, зазначав: «Мое життя дуже бідне, от ледве живу, поля свого – дасть Біг, а хліб і до хліба – все мушу купити, за все дорого платити, а заробітку немає, бо гончарство занепало... Тут гончарі роблять вдома, а жінки йдуть на жнива або якусь роботу, де отримують харчі та 20 крейцарів, за які купує муки і трохи молока, щоб і чоловік мав що їсти. Нім гончар виробить горно посуду, то з голоду і нужди виглядає, як смерть, а крім того з нього здирають гроші за оплати, податки, повинності... Деякі майстри мають город, то більше тут працюють, а гончарством займаються взимку. Є такі гончарі, які сорочки не мають» [13, с. 272–273].

Ремеслу О. Бахматюк вчився у найкращого косівського майстра Івана Баранюка, все своє життя прожив у Косові. Відомі також дати одруження майстра і його смерті.

Предмети, створені геніальним майстром, мають надзвичайну цінність не тільки для оформлення побутового простору, але й для його вивчення: кахлі, тарелі та інші речі є безцінною його ілюстрацією; картинки, де зображено сцени повсякденного і святкового життя, точно відтворено особливості народного строю, зовнішності, занять, музичних інструментів, особливостей спілкування тощо.

Спочатку головним декором його виробів був рослинний малюнок, який традиційно зображувався на стародавніх кахлях галицьких гончарних центрів – Потелича, Скиту Манявського, Ясениці Сільної та ін. [10,

с. 268]. Взагалі рисунок рослинного орнаменту на керамічних виробках вважається найдавнішим і таким, що впродовж віків набував інновацій, ускладнень і трансформацій. Наприклад, «легендарна» первинна розета доповнювалася або змінювалася на гілку, згодом утворювалася композиція «букет», пізніше – «вазон» і «дерево» тощо [14, 10, с. 263].

Аналогічні модифікації рослинних мотивів простежуються в творчості майстрів Гуцульщини і Покуття, які представляли гончарні школи Косова, Кут, Пістиня, Коломиї. Зображення «гілки», «вазону», «дерева» вони виконували в різних техніках, композиціях і типах симетрій [10, с. 273, 12].

До них для оздоблення багатьох типологічних груп кераміки звертався і вчитель О. Бахматюка Іван Баранюк. Для його виробів характерний симбіоз «вазона» з трьома розетками, двома тюльпанами, парно-симетричним зображенням птахів, композиції «дерева життя» і левів на задніх лапах тощо. Справу батька продовжив син Михайло Баранюк, який також активно звертався до теми «вазових» мотивів, як і внук Йосип, хоча роботи останнього з погляду фахової майстерності вважалися найгіршими [10, с. 274].

Очевидно, що майстер навчив прийому «вазона» свого найкращого учня, бо у творчості О. Бахматюка він займав дуже вагоме місце. Так, величезну кількість «вазонів» з різноманітними додатковими трансформаційними вкрапленнями (45 кахель) було використано для оздоблення печей 1878 та 1879 рр. Видозмінним втіленням «вазона» О. Бахматюка є «світлове дерево», яке спорадично доповнювалося райськими пташками, парними зображеннями тварин (цапів, оленів, лосів). Зверху «дерево» могло вінчатися трикутниками, крапками, дугами, колами, розетами, «всевидячим оком» та ін. Дуже рідкісними є антропоморфні додатки (жінка з квіткою, чоловік з люлькою) [10, с. 278; 14]. Крім кахель, мисок, дзбанів та ін., мотивом «вазона» прикрашався рідкісний виріб О. Бахматюка для церковного начиння – дискос [10, с. 281].

Тему «вазона» переважно для оздоблення тарелів і мисок використовували косівські майстри першої половини ХХ ст. – Й. Совіздранюк, М. Білецький, М. і П. Волощуки. Активно зверталися до неї коломиїська і кутська школи кераміки. Але в 20–30-х роках ХХ ст. «вазон» поступово спрощується і втрачає свою актуальність, хоча майстри ще намагалися

дотримуватися окремих усталених фрагментів розпису (мотиви «кучерів», схеми «гілок», традиційні вази у формі «сердечок» [10, с. 284].

Крім рослинної, галицькі гончарі використовували зооморфну символіку, яка з'явилася на предметах кераміки значно пізніше за першу й мала різне семіотичне навантаження. Для оздоблення кахель, рідше – мисок і дзбанків використовували зображення левів в різних поєднаннях із світовим деревом, птахами, музичними інструментами, предметами (палиця, прапорець, ступа, терези, колесо) косівські гончарі І. Баранюк і О.Бахматюк. Вони також застосовували мотиви інших звірів – оленя, биків (волів), коней (кахлеві сюжети з вершниками, «панських виїздів», «поштаря», «оранки»); корів, цапів для ілюстрації побуту [10, с. 305–306, 309, 311–312, 313–314, 316–317; 13].

Широко вживаними мотивами на терені Галичини стало оформлення кераміки сакральними сюжетами. Релігійність українських містян (властиво, як і всіх інших національностей, які жили в краї) була невід'ємною частиною їхнього життєвого побуту. Це – цілий пласт історії повсякдення, наповнений власними традиціями, ритуалами, правилами, закономірностями і колоритом, тому вже від середини ХІХ ст. зображення такого типу з'являються на глиняних пічних кахлях косівських та коломийських майстрів. Сюжетно це – Богородиці з Немовлям Ісусом (найдавніша – з коломийської школи Войцеха Словінського) [10, с. 394]. Авторство іншої, вже з Косова, приписують українцю Петру Гаврищіву. Виключно на кахлях зображав святі постаті і О. Бахматюк, хоча інші гончарі пізнішого періоду перенесли їх на миски (косівська школа – М. Тим'як, коломийська – М. Цісорковський, кутські майстри) [10 с. 398]. Крім того, рисували святих (св. Миколая, св. Юрія, св. Параскеву, св. Катерину і Варвару), ангелів і архангелів, сакральні споруди. Їх зустрічаємо на кахлях О. Бахматюка і тарелях Баранюків.

Чи не єдиною кахлею авторства О. Бахматюка є площина, на якій церква зображена на фоні міських споруд – ратуші та двоповерхових будинків [13, с. 431].

Але найяскравіше міщанський побут був відображений у сценках відповідного типу, якими рясніли кахлі косівських майстрів. Вони були живою ілюстрацією історії повсякдення галицьких міщан. Скажімо, І. Баранюк на кахлі намалював двох жінок-міщанок, соціальний стан яких підтверджують букети і парасолі в їхніх руках [10, с. 460]. Більш

розповсюдженим сюжетом кахель і мисок були «Поштар» і «Виїзд», де зображено чоловіка з люлькою, який сидить в бричці, запряженій кіньми. Це – поштар, який розвозить пошту по всій Галичині. Як варіанти замість люльки він тримає музичний інструмент, грою на якому повідомляє про свій приїзд, батіг, їде по мосту, під яким намальовані риби. Поштар міг на бажання автора перетворитися на пана, міг доповнюватися компаньйонами (компаньйонками з букетами) [10, с. 462].

На той час місцева торгівля в житті міщанства займала дуже важливе місце, тому сценки із купівлею/продажем були актуальними. На кахлях і мисках зображувалося жінку із терезами, єврея, який є символом торгівлі, єврея і жовніра, арешт єврея (або двох) жандармами. Євреї також є на кахлях із так званим «ярмарковим» сюжетом, як і «Водіння медведя», де циган дресує цього звіра [10, с. 479].

Площини кахель, мисок, дзбанків також стали місцем зображення побутових сенок, етюдів із фольклорними сюжетами, авансценами праці. Окремо слід виділити військовий сюжет – це постаті в повен зріст із шаблями чи рушницями, рідше – музичними інструментами; мотив «полювання», «вершників».

Фондову колекцію НМНАПУ укомплектовано кахлями і декоративно-ужитковими виробами галицьких майстрів, датованими від першої половини XIX ст. З впевненістю можна стверджувати, що велика їх кількість належала авторству О. Бахматюка та Баранюків (хоча при перегляді інвентарних книг і карток у більшості випадків авторство виробу не вказане), оскільки їх сюжети відповідають зазначеним вище описам. До їхнього переліку відносяться гравійовані полив'яні кахлі триколірної гама (зелений, гірчичний, коричневий кольори) з м. Косів Івано-Франківської області, XIX ст. (глина, ангоб, полива, розпис, гравіювання, випалювання):

- кахля кутова із колекції О. Соломченка, з малюнком двох чоловіків – один другого тримає за бороду [18, КС-603];
- дві кутові кахлі: одна з малюнком чоловіка, що цілиться з рушниці [18, КС-604]; друга – де дзвонар калатає в дзвони [18, КС-605];
- кахля пічна, прямокутна, два чорти розпилюють жінку навпіл [18, КС-606].

До інших декоративно-ужиткових виробів косівських майстрів 30-х років XX ст. належать:

3. Музейні колекції

– вазон із колекції С. Заячук із зображенням чотирьох військових уланських головних уборах і з шаблями (глина, ангоб, випалювання) [18, КС-1838];

– макітра з колекції Н. Вербівської із зображеннями чоловіка і жінки у танці, яким підіграє скрипаль (глина, ангоб, випалювання) [18, КС-1840];

– макітра із зображеннями чоловіків у цивільному, які грають на музичних інструментах – один на скрипці, другий на козі, між ними стіл з келихами і глеками (глина, випалювання) [18, КС-1841];

В меншій кількості представлено інші різновиди керамічних виробів (глина, ангоб, полива, випалювання, гравіювання):

– миски кінця XIX ст.: із зображення вершника на коні з шаблею і димлячою цигаркою [18, КС-656], чоловіка, що тримає на ланцюгу фантастичного звіра [18, КС-657], коровою в оточенні стилізованих квітів [18, КС-658]

– миски початку XX ст.: розписані квітами і птахами, по боках оздоблені зубцями, ріжками та ін. [18, КС-654], вітки в глечуку в оточенні двох стилізованих птахів (поч. XX ст.) [18, КС-660], птахом із галузкою в лобі [32, КС-661], вершником із шаблею та пістолем [18, КС-662], стилізованим биком [18, КС-663], двоголовим орлом [18, КС-664],

– миски середини XX ст.: вазоном [18, КС-655], квітів з підківками [18, КС-659];

– кавуш С. Волощука середини XX ст., орнаментований смерічками і квітами (глина, ангоб, полива, випалювання, гравіювання) [18, КС-722];

– трійці середини XX ст. (підсвічники) майстрів Н. Вербівської [18, КС-738]; Люка [18, КС-39];

– калачі (куманці), горщики, плесканиці тощо.

В Національному музеї народної архітектури та побуту України також зберігається колекція керамічних виробів косівської майстрині Павлини Цвілик (1891–1964) більш пізнього періоду (глина, ангоб, полива, випалювання, гравіювання). Сюди відноситься вазон (декоративний предмет у формі невеликого горщика під квіти), датований 30-ми роками XX ст. [39, КС-699]; макітра конусоподібна з прямими розписаними вінцями та виступаючими пасочками, обплетена дротом [40, КС-702]; макітра конусоподібна з прямими розхиленими вінцями [41, КС-711], таріль з

автопортретом Павлини Цвілик, датований 1938 р. [42, КС-691]; тарелі, в центрі якої зображені гуцул і гуцулка на толоці [43, КС-693], із стилізованим птахом з квітами та галуззям [44, КС-694], гуцулом, який курить люльку [45, КС-695]; кавуші (пляшкоподібна посудина) з вушком, розписана квітами і листям [46, КС-722, 723]; куманець, орнаментований вазоном та листям [47, КС-726:]; орнаментовані сметанники (посуд, формою як зрізаний кухоль з вушком) [47, КС-732, 734]; трійці [48, КС-738, 739]; кашпо «Баран», орнаментоване з вушком [50, КС-743]; скульптури «Гуцул» бабчери (форми для випікання баб, пасок т. ін.) [51, КС-3426, 3427] тощо.

Отже, колекція кераміки міжвоєнного періоду НМНАПУ, до якої можна умовно віднести вироби ХІХ ст., є ланкою ланцюга, яка дозволяє реконструювати матеріальну складову міського побуту без теоретичного матеріалу. Аналізуючи її, можна дійти висновку, що українці активно використовували вироби гончарів у побуті, але, зважаючи на присутність продукції з іншого матеріалу, пануюче становище виробів із глини було витіснене, натомість вони перейшли до стану декоративних. А згодом, під впливом фабричних штампованих речей, і зовсім вилучилися з ужитку, перейшовши до статусу дорогої прикраси.

У фондівій колекції НМНАПУ знаходиться дуже потужна збірка кераміки авторства косівських майстрів О. Бахматюка, І. Баранюка, П. Цвілик та інших, менш відомих майстрів – Н. Вербівської, Люка, С. Волощука, з більш пізніх – С.Заячук. До неї належать кахлі, миски, тарелі, підсвічники «трійці» та інші декоративно-ужиткові предмети (барильця, бабчери, кавуші, кашпо, куманці, сметанники тощо), які були частинами збірок самих майстрів, приватних колекцій, музейних сховищ, але також – і це найголовніше – невід’ємною частиною міського побуту українців. Завдяки численним польовим експедиціям, проведеним в 70–80-х роках ХХ століття, ці предмети потрапили до Музею.

1. Записано авторкою статті від Швед Марії 1928 р. н., м. Сколе Львівської області.
2. Колупаєва Л. Українські кахлі ХІV – початку ХХ століть. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевистість / Л. Колупаєва. — Львів, 2006. — 384 с.

3. Музейні колекції

3. Дрогобицька О. Традиція і модерн: побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст. / О. Дрогобицька. — Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. — 540 с.
4. Записано автором від Савчин Дарії 1932 р. н., м. Сколе Львівської області.
5. Лашук Ю. Українські кахлі IX–XIX ст. / Ю. Лашук. — Ужгород, 1993. — 44 с.
6. Матейко К. Народна кераміка західних областей Української РСР XIX–XX ст. : історико-етнографічне дослідження / К. Матейко. — К., 1959. — 107 с.
7. Матейко К. Художня кераміка західних областей Української РСР : альбом / К. Матейко. — К., 1962. — 28 с.
8. Матейко К. До історії української народної кераміки / К. Матейко // Матеріали з етнографії та художнього промислу. — К., 1954. — Вип. 1. — С. 16–31.
9. Бойківщина / за ред. Ю. Гошка. — К., 1983. — 304 с.
10. Івашків Г. Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть / Г. Івашків. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2007. — 543 с.
11. Гоберман Д. Мотиви гуцульського керамічного розпису / Д. Гоберман. — К., 2005. — 164 с.
12. Гоберман Д. Росписи гуцульських гончаров / Д. Гоберман. — Ленинград, 1972. — 200 с.
13. Гоберман Д. Искусство гуцулов / Д. Гоберман. — Ленинград, 1980. — 215 с.
14. Курилич М. Елементи та мотиви гуцульського орнаменту / М. Курилич. — К., 2001. — 128 с.
15. Колупаєва А. Гуцульські кахлі: композиції на релігійну тему / А. Колупаєва // Історія Гуцульщини. — Львів, 2001. — С. 446—456.
16. Матейко К. Фольклорно-побутові сюжети в творчості О. Бахматюка / К. Матейко // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. — К., 1975. — С. 89–96.
17. Лашук Ю. Косівська кераміка / Ю. Лашук. — К., 1966. — 83 с.
18. Фонди Національного музею народної архітектури та побуту України. – Основний фонд : Кераміка/Скло (далі – КС) -1840-1841; КС-603-606; КС-654-664; КС-699; КС-702; КС-711-717; КС-722-726; КС-732-739; КС-743; КС-3426-3427.